

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

☆ ڈاکٹر شوکت حیات

ہیروارث شاہ وچ دنیا دی بے ثباتی

Abstract

Instability of the world is an important theme in the teachings of Sufism in the Subcontinent. The Sufis of this region are often urged not to fall in love with this transient world. A Sufi of this land always speaks of love of God, guides the people to the service of the mankind and encourages them to remember the day of judgment as well. Just like other Sufis of the Subcontinent, Waris Shah himself belongs to the same tradition of Sufis whose teachings are about love, morality, struggle for virtue and transience of life. Waris Shah's poetry advocates for the instability of the world but with insistence upon action. He says so because he thinks that man does not only belong to this world but to the next world as well. Almost all the Sufis of this region talked about the instability of this world so that man would not indulge into greed, lust and other

immoralities. Intoxicated with power, he should never oppress the weak because one day he himself would be answerable to the supreme power. Waris Shah has beautifully linked action and instability of this world in his poetry. Instead of inaction, he teaches of hardwork. In his poetry, where Waris Shah has mentioned the journey from Ishq e majazi to Ishq e haqeeqi, he has also delineated the instability of this world in the best possible manner. The feeling of this world being temporary and perishable attracts man towards good deeds and creates kindness and humility in man and Waris Shah has succeeded in creating this feeling in the readers. In this article the instability of the world will be discussed in light of the "Heer" of Warish Shah, the famous Punjabi poet. The cognizance of the transient nature of this world compels man to virtue and humility. Waris Shah, through his "Heer" has succeeded in inculcating this feeling in his readers. This instability of the world is discussed in this article in the light of Waris Shah's "Heer"

برصغیر دی دھرتی عارفان تے صوفیاں دا مرکز اے۔ دھرم اسلام دے پرچار لئی خطے دے صوفیاں نے ودھ توں ودھ کم کر کے برصغیر پاک و ہند دی دھرتی نوں اسلام دے چائن نال رشنا یا۔ بزرگ سدا جاری رہن والے چشمنے نیں تے سالکاں لئی روحانی سکون دا کارن۔ ایہناں دیاں کوششیاں پاروں اسلام خطے دا وڈا اتے چونواں مذہب

اے۔ بزرگاں وچوں وارث شاہ تصوف تے عرفان دی نگری اچ کوئی تے نیں۔ اوہناں اپنے پرچار تے صوفیانہ کوتا راہیں خدای مخلوق دی اگوائی کیتی۔ وارث شاہ نے قصیدہ بردہ شریف داترجمہ کیتا اوہناں دی کتاب "سسی وارث شاہ معہ دوہڑہ جات" لکھدی اے جو شہرت اوہناں نوں ہیر رانجھا دی کتھا لکھن پاروں لکھی، اوہ کسے ہور کتاب ولوں نہیں۔ سید وارث شاہ نے ہیر رانجھا لکھ کے ناصرف ایس داستان نوں سکوں اپنے آپ نوں وی سدائی حیاتی دتی۔ اکرم شیخ لکھدے نیں:

”پنجاب میں صوفیانہ شاعری کی جو ابتدا حضرت بابا فرید گنج شکر سے شروع ہوئی تھی اس میں سید وارث شاہ کو ایک منفرد مقام حاصل ہے جو انھیں ہیر کا مقبول عام قصہ لکھنے سے ملا۔ یہ قصہ اگرچہ ان سے پہلے بھی مختلف شاعروں نے بیان کیا مگر وارث شاہ کی طرز بیان، اسلوب اور لفظیات نے اس کو زندہ جاوید بنا دیا تو اس کے ساتھ ہی انہوں نے جس طرح اپنے سماجی شعور میں عوامی رجحانات و میلانات، انسانی نفسیات اور معاشرتی اقدار کا بھرپور استعمال کیا ہے اس کی مثال کہیں اور نہیں ملتی“۔ (1)

دنیا دی بے ثباتی اجیہا موضوع اے جیہدے ول کو یاں ادبیاں عارفاں تے صوفیاں نے خاص دھیان دتا۔ پورب دی دھرتی وچ کوئی وی کوی ادیب یا لیکھک اجیہا نہیں جس دنیا نوں عارضی تے معمولی نہ سمجھیا ہووے۔ صوفیاں اگے دنیا دیاں مادی شیواں اہمیت نہیں رکھدیاں اوہناں لئی روحانی تے باطنی شیواں ودھیری اہمیت اے۔ جگ دی بے ثباتی برصغیر وچ صوفیاء کرام دی تعلیم دا اہم موضوع اے۔ صوفی دنیا نال من نہ لان دی تاکید کردے تے رب نال پیار کردے، لوکاں دی سیوا کرنا اوہناں دا دھرم تے جگ دے عیش آرام چھڈ کے رب دی یاد وچ گواچے رہنا اوہناں دا کمرسی۔ نذیر محمد طاہر نذیر ہیر وارث شاہ وچ لکھدے نیں:

”وارث شاہ سے پہلے اور بعد میں بہت سے شعرا یہ داستان لکھنے میں کامیاب ہوئے ہیں، لیکن حقیقت یہ ہے کہ ان میں سے ہر ایک میں کوئی نہ

کوئی خوبی موجود ہے لیکن وارث شاہ کی طرح ہر قسم کی خوبصورتی اور کمال کسی اور میں نہیں ہے۔“ (2)

عارفان نے جیون دے عارضی ہون دی سچائی نوں سامنے لیاندا فانی دنیا وچ مسافراں وانگ ویلا لنگھاؤن دی مت دتی۔ وارث شاہ وی صوفیاں دے گروہ نال سمبندھ رکھدے سن جیہڑے ہمیشہ عمل، پیار، چنگیائی تے نیکی کرن دے نال اپنے انت بارے سوچ وچار داسبق دیندے۔ اوہ فانی دنیا تے بھروسہ کرن توں کوہاں دور سن۔ دنیا دی بے ثباتی ہیر وارث شاہ دا اہم موضوع اے۔ وارث شاہ داننا اے کہ ایہہ جہان فانی عارضی مہمان خانہ اے، جتھے ہرجی نے اپنا ویلا گزار کے اصلی وطن ول پرت جانا اے۔ کسے شے نے اپنے روپ تے شکل وچ سدائی نہیں رہنا اوہ ایس دنیا نوں فنا دا مقام آکھیا گیا اے:

ایہہ جگ مقام فنا اے، سبھا ریت دی کندھ ایہہ جیونا اے
چھاں بدلاں دی عمر بندیاں دی، عزرائیل نے پاڑنا سیونا اے
آج کل جہان دا سبج میلا، کسے نت نہ حکم تے تھیونا اے
بھانویں تخت بہے بھانویں زمیں سوئے، آخر خاک دے وچ رلیونا اے

وارث شاہ میاں انت خاک ہونا، لکھ آب حیات جے پیونا اے (3)

جیون فنا ہون والا اے ایس سچ توں انکار نہیں۔ وارث شاہ دی کوتا وچ جیون دی بے ثباتی تے فنا پذیری دا کئی تھاواں ذکر اے اوہناں کوتا وچ نواں پن پیدا کیتا۔ نوشیروان عادل، سکندر، فرعون تے نمرود ہوراں دی مثال دیندیاں آکھدے نیں:

باغ چھڈ گئے گوپی چند ورگے، شداد فرعون کہا گیا
نوشیرواں چھڈ بغداد ٹریا، اوہ اپنی وار لنگھا گیا
آدم چھڈ بہشت دے باغ نٹھا، بھلے و سرے کنک نوں کھا گیا
فرعون خدا کہائے کے تے، موسیٰ نال اٹھنڈ جگا گیا (4)

ساڈے صوفی کویاں دا عقیدہ کہ ایس دنیا دا دھن دولت دھوکا اے۔ ایہہ دھن دولت تے ساریاں شیواں عارضی نیں۔ اوہناں تے مان نہیں کرنا چاہیدا۔ جو قبر وچ کم آنے نیں، اوہ عمل نیں۔ ایس لئی عارف تے صوفی نیک عملاں دی پریرنا دیندے نیں تاں جے لوک اپنی قبر وچ سکھ تے شانتی پان۔ وارث شاہ ہوراں دنیا دی دھن دولت دا حرص نہ کرن دا سبق دیندیاں آکھدے نیں:

اساں بھائیاں ایہ صلاح دتی، کہیا اساں دا سبھ پروان کیجئے
ایہناں دماں دا کجھ وساہ ناہیں، اتے باہاں دا نہ گمان کیجئے
جتھے رب دے نام دا ذکر آوے، لکھ بیٹیاں چا قربان کیجئے
وارث شاہ میاں ناہیں کرو اکڑ، فرعون جیہاں ول دھیان کیجئے (5)

وارث شاہ ہوراں دا صوفیاں دے اچھے گروہ نال تعلق سی جیہناں لئی دھن، دولت، طاقت تے دنیا دی بادشاہی کوئی اہمیت نہیں رکھدی سی۔ ایہہ ساریاں شیواں فانی نیں۔ اوہناں سوچ تے جذبے نال جہان دی بے ثباتی دا ذکر کیتا جیہدے وچ نہ کوئی دکھاوا اے تے نہ کوئی بناوٹ سگوں سادہ تے ہلکے پھلکے طریقے گل کیتی:

خواب رات دی جگ دیاں سبھ گلاں، دہیں مال نوں مول نہ جھورے جی
بچ بھوت بیگارتے ارد بانی، نال صبر سنتو کھ دے پورے جی
کھلے فتح دا باب گیان اندر، نال دان دے تھان صبورے جی
ایہہ دکھ تے سمان جانے، جیسے شال مشرو تھی بھورے جی
بھو آتما وی رس کس تیاگے، ایویں گورو نوں کاہ وڈورے جی

وارث شاہ میاں تاہیں جوگ پائیے، جدوں اپنے آپ نوں روڑیے جی (6)

وارث شاہ دی تعلیم توں سبق ملدا اے کہ جہان فانی اے اتھے کسے نوں ثبات نہیں۔ اصلی گھر او گھر اے جس ول مڑ کے جانا اے۔ وارث شاہ نے بے ثباتی سوہنے ڈھنگ لیکھی اے۔ اپنے پرچاراں وچ جتھے اوہناں مجازی عشق توں حقیقی عشق تیکر سفر دا ذکر کیتا، اتھے اوہناں جگ دے انت نوں وی ودھیا ڈھنگ نال بیان کیتا۔ جگ دے

فانی ہون دی سوچ تے انت دی یاد انسان نوں کماں ول لاندی اے، انسان وچ ہمدردی تے نرم دلی پیدا کر دی اے کچھ کرن دا جنون ہوند اے ایس لحاظ نال ویکھیا جاوے تے وارث شاہ ہوراں اپنا کلام پڑھن والیاں وچ ایہہ بھادنا پیدا کرن وچ سفل ہوئے۔ وارث شاہ موجب جیون چار دناں دا اے، ایس لئی فانی تھان من نہیں لانا چاہیدا دنیا دیاں سدھراں دا غلام نہیں بننا چاہیدا سگوں نیک تے چنگے کماں نال جیون جیونا چاہیدا اے۔ کتاب 'یادگار وارث' دے مصنف ضیاء محمد لکھدے نیں:

"انسان دو چیزوں کا بنا ہوتا ہے۔ ایک روح اور دوسرے جسم۔ جسم فانی ہے اور روح ابدی یا غیر فانی۔ روح کی غذا ذکر الہی ہے۔ جس قدر ذکر و فکر یا مجاہدہ و مراقبہ کی کثرت ہوگی اور حرص و ہوا، بخل و کینہ، لذات و خواہشات سے پرہیز ہوگا اسی قدر روح کو زیادہ غذا ملے گی۔" (7)

وارث شاہ لالچ توں تے دنیا دیاں سدھراں توں دور رہن دادرس دیندے نیں۔ اوہناں دا عقیدہ اے کہ ایہہ جہان فانی اے۔ ہر شے نے مک جانا اے تے خدائی ذات توں وکھریاں ہو کر کسے نہیں رہنا، ایس لئی ایس جگ نال من لان دی کوئی لوڑ نہیں۔ وارث شاہ لئی جگ دی کوئی اہمیت نہیں تے ناں انسان دی سندرتا تے جوانی۔ اوہ روپ تے جو بن نوں دی عارضی مندے نیں صلاح دیندے نیں کہ بے ثبات جگ وچ انساناں دا آنا جانا جاری اے، ایہہ فنا دا مقام اے، ایس پاروں بھروسہ نہیں کرنا چاہیدا۔

خیر فقر نوں عقل دے نال دیئے، ہتھ سنبھل کے بک الاریے نی
کیجیے ایڈ ہنکار نہ جو بنے دا، گھول گھتیے مست ہنکار یے نی
بھری ہوئی غرور تکبرے دی، لوہڑا گھتیو ای رنے ڈاریے نی
کیجیے حُسن دامن نہ بھاگ بھریے، چھل جاسیا روپ و چاریے نی (80)

وارث شاہ دیاں تعلیماں وچ کرم دی ہدایت دے نال نال جگ دی بے ثباتی دا ذکر آوند اے اوہناں دامننا اے انسان نوں صرف ایس دنیا نال سمبندھ نہیں رکھنا سگوں سچ دا راہ پنا اے جہدی دوجی دنیا اڈیک کر رہی ہے۔

اوہنوں دھن دولت تے طاقت دے نشے وچ رجھ کے کمزوراں تے ظلم نہیں کرنا چاہیدا کیوں جے اک دن اوس اللہ
نوں جواب دہ ہونا اے۔ وارث شاہ دامننا اے کہ انسان نوں فانی دنیا تے بھروسہ نہیں کرنا چاہیدا مکار جہان دے ون
سو نے رنگاں نوں ویکھ کے دھوکھا نہیں کھانا چاہیدا۔ کیونکہ موت اوسدی اڈیک کر رہی اے۔ اوہ آکھ دے نیں:

عزرائیل ہتھ قلم لے ویکھدا اے، تیرا نام ایس جگ توں چھیکنے نوں

وارث شاہ میاں روز حشر دے نوں، انت لیکھاسدین لگے لیکھنے نوں (9)

برصغیر دے صوفیاں موجب جہان دے گل بوٹیاں، ون سو نے پھلاں تے باغاں نوں ویکھ کے انسان نوں
بھلنا نہیں چاہیدا کہ ایہہ بیگانی تھاں اے۔ اخیر اتھوں ٹرجانا اے۔ وارث شاہ ایس خطے دے صوفیاں وانگ "ہیر" وچ
تھاں تھاں جگ دی بے ثباتی دا ذکر کردے نیں۔

وارث شاہ موجب جیون چھیتی لنگھ جان والے ویلیاں دا گڑھ اے۔ ہر پل انسان موت دے نیڑے ہوندا
اے تے آخر کار حیاتی نوں موت دے حوالے کر چھڈ دا اے۔ فنا پذیری دا احساس حیاتی دی عیش نوں تلخ بنا دیندا
اے۔ اوہناں موجب دنیا دی نینہ بہت کمزور اے۔ او آکھ دے نیں:

نزع وقت نے کسے داسا تھ رلنا، خالی دست تے جیب ہی جھاڑ نیں گے

جیہڑے چھڈ کے راہ حلال دے نوں، تکن نظر حرام دی مار نیں گے

قبر وچ بہا کے نال گزراں، او تھے پاپ تے پُن نتار نیں گے

وارث شاہ ایہہ عمر دے لال مہرے، اک روز نوں عاقبت ہار نیں گے (10)

ایس عارضی دنیا توں بیزاری فقر تے تصوف دی روح اے۔ فقر تے تصوف دے راہ تے ٹرن والیاں دے
جیون وچ اجیہا موڑ آؤندا ہے جد اوہ سنسار تے ایہدیاں ساریاں شیواں توں بیزار ہو جاندا ہے نیں تے جگ دے
عیش تے آرام نوں نظر انداز کر کے سچ دی کھوج وچ مست ہو جاندا ہے نیں۔ وارث شاہ ہوراں دا عقیدہ سی اتھے دنیا
وچ اسیں کجھ پلاں لئی آئے واں۔ ہر شے دا انت جگ دی اصلیت اے۔ اوہناں جگ دی بے ثباتی بارے گل ڈھیر

ڈونگھے شہداں داورتوں کیتی اے۔ آکھدے نیں:

مہیں ہون خراب وچ بیلیاں دے، کھول دس کھی پھسوپھسی ہونی
وارث شاہ اولاد نہ مال رہسی، جس دا حق کھتھو اوہ تا دکھی ہونی (11)

وارث شاہ دے کلام وچ ہیرتے رانجھے دی کتھا مجازی عشق توں حقیقی عشق دا سفر اوہناں نوں صوفیاں دی
صف لیا وندا اے جہناں دا مقصد حق دی راہ رتے ٹر کے رب دی بھال کرنا اے۔ اوہناں موجب اوہ جیون چنگا اے
جیہڑا ایمان نال گذرے کیوں جے سب نے ٹر جانا اے تے مڑ واپس نہیں آنا:

ہیر اکھیا جیونا بھلا سوئی جیہڑا ہووے بی نال ایمان میاں
سھو جگ فانی اکا رب باقی، حکم کیتا ای آپ رحمان میاں (12)

جدوں جگ دی بے ثباتی دا ذکر کیتا جائے تاں پرچار کیتا جاندا اے کہ فانی دنیا نال من لانا ٹھیک نہیں۔ ایس
نوں سراں جانا چاہیدا اے۔ جیویں مہمان خانے وچ مہمان دا خاص کم نہیں ہوندا اوہنوں ہر طرحاں دی رہائش تے
روٹی ملے اوہ جد چاہے ٹر جاندا اے۔ اوہ جاندا اے کہ اوس دی منزل اوہ نہیں پروارث شاہ ہوراں دے انوسار دنیا توں
بالکل منہ موڑ لینا وی ٹھیک نہیں، انسان اتے بہت ساریاں ذمہ داریاں نیں اوہ کسے طرحاں ایہناں ذمے داریاں تے
الے دوالے دیاں چیزاں توں بے خبر نہیں رہ سکدا۔ اوہ عقل تے سمجھداری راہیں مشکلاں دا حل لبھدا اے۔ صوفی جگ
دی بے ثباتی دا ذکر ایس پاروں کردے نیں تاں جے انسان لالچ، طمع تے دوجیاں اخلاقی برائیاں دا شکار نہ ہوئے۔

گئی عمر تے وقت نہیں فیرومڑ دے، گئے کرم تے بھاگ نہ آوندے نیں
گئی لہر سمندر دی تیر چھٹا، گئے مزے تے سمے نہ آوندے نیں
گئی گل زبان تھیں آپ چھٹا، گئے روح کلبوت نہ آوندے نیں
گئی جان جہان تھیں چھٹ جشہ، کئی ہوو سیانے فرماوندے نیں
مڑ اتنے فیرومڑ آوندے نیں، رانجھے یار ہوو مڑ آوندے نیں (13)

وارث شاہ نے عشق دے نال تصوف دے دو جے موضوعاں وچوں دنیا دی بے ثباتی نوں اپنی کوتاہ وچ تھان تھان بیان

کیتا اے جیہدا پڑھنا تے کھوج کرنا ات ضروری اے تاں جو پنجابی زبان دے ایس وڈے کوی دے تخیل دے ہر پہلو
نوں سمجھیا جاسکے۔

حوالے

- 1- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ مع اردو ترجمہ، مترجم اکرم شیخ، لاہور: بک ہوم، 2010ء، ص 6
- 2- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ بہ اہتمام نذیر محمد طاہر نذیر، لاہور: خزینہ علم و ادب، 2000ء، ص 8
- 3- وارث شاہ، ہیر وارث شاہ بہ اہتمام سلمان خالد، لاہور: عبداللہ اکیڈمی، سن 103
- 4- اوہی، ص 187
- 5- اوہی، ص 69
- 6- اوہی، ص 104
- 7- ضیاء محمد، یادگار وارث، پنجاب یونیورسٹی مین لائبریری کتاب نمبر 491101ء 891ء 2، ض 24596، سن 54
- 8- اوہی، ص 169
- 9- اوہی، ص 147
- 10- اوہی، ص 80
- 11- اوہی، ص 45
- 12- اوہی، ص 79
- 13- اوہی، ص 92